

historické vedomie. Nemohli sa uplatniť ani základné ciele a imanentné ambície historického poznania: nepodliehať ideologickým predsudkom, nacionalistickým, lokálpatriotickým ani fideistickým intenciam pri interpretácii a hodnotení dejinných javov, historických udalostí a významných osobností, lež odhaľovať a nekompromisne zobrazovať aj tzv. „jazvy pamäti“, pestovať umenie načúvať „ozvenám dejín“. Zmysel netabuizovaného poznania minulosti je evidentný tak pre autentické vedomie prítomnosti, ako aj pre efektívne projektovanie budúcnosti, zbavené akýchkoľvek utopistických vízií a vedomé si možných konzekvencií. Dovtedy však, kým sa bude raziť heslo Strany z Orwellovho románu 1984: „Kto ovláda minulosť, ovláda budúcnosť, kto ovláda prítomnosť, ovláda minulosť“, hľadanie najvlastnejšej, autentickej ľudskej identity bude ustavičným zápasom proti nadvláde identity odcudzeného spoločenského systému. Kým sa sociálny čas bude ovládať, a nie žiť, ovládaný a zotročovaný bude aj človek a jeho pamäť.

LITERATÚRA

- [1] MARTÍNEK, L.: Hledání uloupeného času. In: Fragment 1992, č. 9.
- [2] MAMARDAŠVILI, M.: Mysľ pod zapretom. In: Voprosy filosofii 1992, č. 4 a 5.
- [3] HAVEL, V.: Letní přemítání. Praha 1991.
- [4] ŠIMEČKA, M.: Ztráta skutečnosti. In: KUSÝ, M. – ŠIMEČKA, M.: Európska skúsenosť s reálnym socializmom. Toronto 1984.
- [5] MICHNIK, A.: Sokratov tieň. In: Fragment 1992, č. 8.
- [6] BĚLOHRADSKÝ, V.: Myslet zelení světa. Praha 1991.
- [7] ORWELL, G.: 1984. Praha 1991.

ĽUDSKÉ SRDCE

JÁN ŠEFRÁNEK, Ústav informatiky, Matematicko-fyzikálna fakulta UK, Bratislava

Ve skutečnosti nic takového jako „svoboda“ není, vyjma slov a abstraktní pojem. Je tu jen jedna skutečnost: akt osvobodování se v procesu ustavičné volby... Každý krok v životě, který zvětší mou sebedůvěru, mou nezávislost, moji odvahu, moje přesvědčení, zvětší také moji schopnost zvolit si žádoucí alternativu, až bude nakonec pro mne obtížnější zvolit si skutek nežádoucí, než skutek žádoucí. Naproti tomu, každý akt podlehnutí a zbabělosti mě oslabí, otevře mi cestu k dalším aktům, při nichž opět podlehnou, až nakonec ztratím svobodu úplně. Mezi krajnostmi, kdy už nemohu udělat špatný skutek, a druhou krajností, kdy jsem ztratil svou svobodu jednat správně, leží nespočetné stupně svobodné volby.

Čím déle pokračujeme ve svých nesprávných rozhodnutích, tím více se zatvrzuje naše srdce; čím častěji děláme rozhodnutí správná, tím více se naše srdce obměkčuje – anebo lépe, ožívuje.

Erich Fromm

Je to neuveriteľné, blíži sa šesťdesiatka Jaro Kopsa. Ešte neuveriteľnejšie je, že Jaro Kops, človek priam nabitý vitalitou, tu už dlho nie je.

Narodil sa 25. mája 1933, zomrel 8. februára 1989. Dôležité fakty z jeho života už boli zverejnené v 2. čísle Filozofie z roku 1990, v texte smútočného prejavu Mira Kusého. V trýznivej

pitve okolností, ktoré viedli k Jarovej smrti, M. Kusý použil prívlastok obetovaná generácia, ktorému sa chcem ďalej venovať. (Mimochodom, bol to otriasajúci zážitok, počúvať nad Jarovou rakvou slobodný prejav človeka, ktorý počas celej normalizácie neprestal slobodne hovoriť, človeka, ktorý prehovoril aj za tých, čo prinajlepšom zmĺkli.) Na tomto mieste by som rád od citoval z doposiaľ nepublikovanej, veľmi výstižnej charakteristiky Jarovej osobnosti, ktorú na jeho pohrebe predniesol d'alší smútočný rečník, Jozef Bob. Jaro Kops bol človekom „vulkanického vnútra... Všetko, čo prechádzalo jeho hlavou, pod čo sa podpisoval svojím menom, nieslo znaky vášnivého intelektuálneho a citového zaujatia. Všetko, čím žil, ho naplňovalo uspokojením, ale aj nespokojnosťou s dosiahnutým... Nevyhol sa konfliktom, spálil ho ich oheň. Vchádzal do arény života, a nemyslel na úrazy. Žil so svojou otčou a pravdou až do konca... Jaromír Kops bol z rodu tých, čo vedeli pociťovať radosť z prúdšieho a zmysluplnejšieho života, než bol každodenný náš i jeho život vlastný; na dráhu tohto povznášajúceho života ho posúvalo jeho profesionálne vedecké zameranie, ale nemenej jeho trvalý záujem o umenie. Miloval divadlo, literatúru, hudbu. Tichú radosť prežíval, keď túto lásku a talent pre umenie nachádzal v rodine u svojich najbližších. Mal závideniahodný postreh, dobré pero, jasné a pribojné myšlienky.“

Nefahko skúšané, vulkanicky reagujúce srdce Jaromíra Kopsa nevydržalo. Presne to srdce, ktoré sa v roku 1969, v roku osudovej osobnej voľby, nadchýňalo a posilňovalo práve vtedy vydaným prekladom Frommovej knihy *Ľudské srdce. Jeho nadanie k dobru a zlu*. Ako keby to bolo včera – spoločne sme si uvedomovali, že „každý akt podlehnutí a zbablosti mňa oslabí, otvára mi cestu k ďalším aktom, pri nichž opäť podlehnu, až nakoniec ztratím slobodu úplne“.

Bolo to skutočne obdobie osudovej osobnej voľby. Slobodne sa rozhodoval Ján Kvasnička, slobodne sa rozhodoval aj Jaromír Kops. Prijmime na chvíľu Frommovu terminológiu: nekrofilná orientácia Jána Kvasničku veľmi rýchlo vycítila v novej situácii príležitosť mrzačiť svoje okolie. Likvidovať známky slobodného života a myslenia. Rozložiť diferencované prúdenie k životu sa predierajúceho, po pravde a nezávislosti pátrajúceho spoločenského myslenia druhej polovice šesťdesiatych rokov. Neodmysliteľnou osobnosťou tohto prúdenia v bratislavskej filozofii bol aj Jaromír Kops. Na rozdiel od kvasničkovcov však vycítil, videl a pochopil, že podstatou tohto prúdenia nie je byť na výslni, ale byť sebou. Preto sa rozhodol tak, ako sa rozhodol. Uprednostnil osobnú slobodu pred príležitosťou likvidovať, pomstiť sa, pred možnosťou neobmedzene prezentovať svoje meno (pochopiteľne, v súvislosti s ľubovoľne poklesnutými textami a výsostne neslobodnými skutkami). Nečudo, že tak sa stal ľahkou obeťou kvasničkovcov. Paradoxne, na cestu k slobode vykročili tí, čo zvolili obmedzenia vo sfére možných zamestnaneckých vzťahov a publikačných príležitostí. Občianska nesloboda (nie však principiálne odlišná od neslobody ich kolegov, ktorí naďalej pôsobili na svojich miestach) im otvorila dvere k ľudskej slobode. Na druhej strane, niektorí z tých, ktorým sa „podarilo zachrániť“ svoje profesionálne miesto, sa stali až tak neslobodnými, že na samom konci dlhého obdobia normalizácie neboli schopní ani odmietnuť úlohu inkvizítora.

Kvôli korektnosti ešte niekoľko poznámok k téme normalizácie. Treba si uvedomiť, že normalizácia spoločenských vied sa nemohla týkať ľudí, ktorí túžili pracovať v spoločenských vedách, mali na to všetky predpoklady, hlbokú mládeneckú – či dievčenskú – crudiciu a entuziastický záujem. Napriek tomu sa buď nedostali na vysokú školu príslušného zamerania, alebo sa ani nerozhodli na takúto školu prihlásiť. Tí druhí uprednostnili spoľahlivé, solídne, od ideológie na hony vzdialené profesie. Mimo dosahu normalizácie spoločenských vied teda ostali tí, ktorí nemali šancu byť aktérmi (ani katmi, ani obeťami) tejto frašky (ak chcete, drámy, ak chcete, tragédie). Nebudeme spravodliví, ak si neuvedomíme tento fakt. Vtedy si musíme uvedomiť aj to, že mnohé z obetí normalizácie ostražito bránili preniknutiu nepovolených na územie socialistickej spoločenskej vedy. A videli sme aj to, že niektoré z týchto obetí by boli veľmi ochotne prijali aj rolu inkvizítora, likvidátora. Videli sme, že obeť nor-

malizácie sa často vracali do profesionálneho života neadaptovateľné, neproduktívne. „Obetovaná generácia“ bola iba jednou z obetovaných generácií. Obetovanou bola krajina a jej ľudia, mnohé krajiny, obrovský priestor s nespočetnými národmi a viacerými generáciami. V takýchto súvislostiach už nemožno hovoriť o obeti. Treba hovoriť o koristi a likvidácii. Pojem obetovanej generácie (zacielený na generáciu, ktorú zlikvidovala normalizácia) mal výpovedný zmysel iba počas rokov sedemdesiatych a osemdesiatych. Vtedy sa jasne dali odlíšiť (a malo zmysel ich odlišovať) tí, ktorí boli obetovaní, tí ktorí ich obetovali (kvôli ukojeniu svojich nekrofilných chútok), i tí, ktorým to všetko bolo pohodlné, prospešné. Perspektíva, ktorá je zaujímavá v rokoch deväťdesiatych, musí byť nevyhnutne širšia, ak má byť produktívna.

Predošlá poznámka bola namierená proti preháňaniu, nafukovaniu fenoménu „obetovanej generácie“, nasledujúca je namierená proti ignorantskému bagatelizovaniu spoločenských pohybov druhej polovice šesťdesiatych rokov, ktoré sa obvykle formuluje pomocou klišé, že to bol iba pokus reformovať nereformovateľné. Fráza „reformovať nereformovateľné“ je presným symetrickým obrazom leninského dogmatizmu, narcizmu orientovaného do vnútra vlastného chabého duchovného horizontu. Podľa leninizmu základným prehreškom „reformizmu“ bolo práve to, že chcel iba „reformovať nereformovateľné“, kapitalizmus. Nechcem sa vôbec dostať do polohy, čo by bolo, keby ... (napríklad keby neprišlo k okupácii Československa v roku 1968). Nemožno však nevidieť, že duchovné a spoločenské dianie rokov šesťdesiatych v tamtej krajine, ktoré kulminovalo reformným úsilím roku 1968, malo svoju vlastnú vnútornú dynamiku a zákonitosť. Sovietski inkvizítori skutočne mali pravdu, že dubčekovské vedenie KSČ nemalo situáciu v rukách – ak akceptujeme ich chápanie vzťahu „mať nič vo rukách“. Bol to spontánny, neprehľadný a nesmierne dynamický prúd myšlienok, podnetov, tlakov, ktorý vytváral podobu spoločenskej situácie. Tento – reformný – prúd istotne nemal definovanú hranicu. A rozhodne touto hranicou nebola a nemala byť vedúca úloha komunistickej strany a leninské doktríny. Bolo by hrubým ignorantsvom neoceniť dynamiku v myslení, postojoch, v konaní tisícov intelektuálov, státisícov občanov. Bolo by zaslepenosťou nevidieť a necítiť atmosféru rokov šesťdesiatych. (Iba kvôli ilustrácii: zažil som, ako mladí ľudia beznádejne beznádejných osemdesiatych rokov prekvapene zisťovali nefalšovaný a spontánny optimistický duch, ktorý na nich zavial z českých a slovenských filmov rokov šesťdesiatych – i keď to vôbec neboli filmy, ktoré sa usilovali o optimizmus.)

Uvedomme si, že v mladej generácii osemdesiatych rokov môžeme nájsť ľudí, ktorí ešte koncom minulej dekády publikovali vulgárno-marxistické štúdie (napríklad o veľkých postavách svetovej literatúry), a pritom sami seba vnímali (nie celkom neodôvodnene) ako ostrovy pozitívnej deviácie. (To, že sa dnes považujú za pravicových konzervatívov, je iba pikantéria, ktorá situáciu dokresľuje.) Podobne si všimnime generáciu mladých filozofov, ktorí miesto toho, aby koncom osemdesiatych rokov mali pripravené pozoruhodné diela, širili alibistickú ideológiu o „filozofii akoby“. Na tomto pozadí jasne vyniká ideová pestrosť a produktívny rozbeh filozofie a spoločenského myslenia konca šesťdesiatych rokov. Objektívny historik musí oceniť prerod intelektuálov, vychovaných na Stalinových spisoch v päťdesiatych rokoch a hltavo siahajúcich po vedeckej a humanistickej klíme vtedajšieho sveta koncom rokov šesťdesiatych. (Verím, že Fromm by to hodnotil ako syndróm rastu.)

Odpútajme sa pomaly od historických detailov. Táto úvaha je totiž o ľudskom srdci, o slobode a neslobode. Iba šťastí je reflexiou ľudských a etických súvislostí normalizácie v spoločenských vedách a osudov obetovanej generácie. Vôbec nemienim toto obdobie zvlášť vyzdvihovať a špeciálne naň sústreďovať pozornosť. I keď malo svoje špecifiká, nebolo ničím mimoriadnym ani v dejinách komunizmu, ani v dejinách ľudstva. V prvom pláne tejto úvahy je osobná tragédia Jaromíra Kopsa. Jeho osud a zúfalý, vlastné srdce zožierajúci boj o slobodu a dôstojnú tvár, jeho úzkosť o slobodu blízkych, jeho spolupatričnosť s trápeniami neslo-

bodných, to je veľká téma všetkých zlikvidovaných generácií. Tie najcitlivejšie, tie najzraniteľnejšie srdcia vyhasínajú najskôr.

Pripomeňme si situáciu, v ktorej človek môže získať ľudskú slobodu za cenu straty rozsahu príležitostí v totalitnom režime a slobodu stratiť v dôsledku včlenenia sa do deštruktívnej mašinérie režimu. Všímajme si úplne imaginárne postupnosti krokov pri ďalších a ďalších voľbách. Kroky, ktoré zvyšujú nezávislosť, ktoré posilňujú ľudské srdce. V jednom z možných svetov – povedzme, že vo Frommovom svete – tieto kroky vedú k takmer deterministickému výberu žiadúcich skutkov. V inom z možných svetov tieto kroky – kroky boja s veternými mlynmi, kroky zápolenia s nekonečnou obľudnou mašinériou – môžu po čase niekedy viesť k vyčerpaniu, a teda zatvrdzovaniu ľudského srdca. Ľudské srdce v nerovnom zápase proti obrovskej koncentrovanej agresívnej sile často stráca životnú silu, mnohorozmernosť. Energia tohto srdca, energia odporu, sa vynakladá na ciele, ktoré sa diametrálne líšia od cieľov bežných v prostredí normálneho života. (V prostredí, kde vidno rast, diferenciáciu, kryštalizáciu produktívnych štruktúr.) Toto srdce stráca kontakt so životom, s normálnymi prejavmi života, uzatvára sa do seba v extrémne vychýlenej polohe. Energia sa vyplýtvá na odpor a chýba pre iné ciele, v zdravej spoločnosti dôležitejšie.

Naopak, srdce, ktoré podľahne pri niektorom z rozhodovaní, sa nemusí fatálne oslabiť. Svoje podľahnutie zoči-voči jasne tvarovanej obľudnej moci zreteľne vníma ako vynútenú voľbu, voľbu, ktorá mu je cudzia a neprijateľná, ktorej opakovanie považuje za neprípustné a nežiaduce. Reaguje ako porazený, ktorý chce v budúcom dueli zvíťaziť. Srdce zrazené na palubu ringu vstáva, otriasa sa a pokračuje. Pokračuje v boji o svoju slobodu. Napriek tomuto pokusu ukázať nelineárnu povahu úsilia o slobodu a ponárania sa do neslobody chcem a musím konštatovať, že boj o slobodu s dlhodobou vládňúcou totalitnou mocou drví ľudské srdcia, oslabuje ich životaschopnosť, odníma im energiu, ktorá sa v podmienkach života priaznivých zvykne nehatene a produktívne uvoľňovať. Narúša ich schopnosť komunikovať a spolupracovať. Uzatvára ich do klieťok izolácie. V zmenených spoločenských podmienkach sa obnažuje ich opotrebovanosť, nedostatočnosť. Srdcia, ktoré vzdorovali, stratili pružnosť a mnohorozmernosť, nemôžu nájsť dostatočnú mieru dôvery, nenachádzajú cestu k ostatným srdciam, nevedia prekonať bariéru. Srdcia, ktoré zatvrdli, obalili sa hrubou vrstvou pokleskov, sú rozhodnutejšie pokračovať v nekrofínej deštrukcii. Srdcia, ktorých ľahostajnosť a prispôboivosť obalili hrubou a tvrdou vrstvou necitlivosti, nie sú schopné reagovať na pozitívne podnety, zostávajú narcisticky obrátené do seba, nechcú vidieť svoje zlyhania a neodpustia iným srdciam ich stáťnosť.

Nad týmto obrazom skazy (Fromm by tam iste videl široko rozpriestraný syndróm rozpadu) sa vyškerajú nekrofílné srdcia. Ich úškrn však nie je úškrnom víťazstva. I to najzatvrdnutejšie nekrofílné srdce pociťuje úbohosť svojho położenia, tesné hranice svojej neslobody, ťažko nesie opovrhnutie svojho okolia.

Prvé predstavy o tomto texte vznikali v autobuse uháňajúcom Záhorskou nížinou do Jarových rodných Čiech. V tejto navonok pokojnej, harmonickej krajine sa mi vynárali ukryté drámy a tragédie. Videli som Jara Kopsa (kdesi smerom nad Pernekom), v Malackách som stretal ďalších, už mŕtvych priateľov. Miesia sa tu osudy živých a mŕtvych, osudy generácií i možnosti budúcich generácií. Popri sebe môžete registrovať syndróm rozpadu i syndróm rastu. Nad vyústením Záhoria do Podunajskej nížiny sa na nás všetkých obracia so svojím konštantným posolstvom bratislavské krematórium. V inom z možných svetov by profesor Jaro Kops v tejto chvíli rozdával svoju vitalitu, múdrosť, lásku a pozornosť, hudbu a ľudskú zaujatnosť. Nie sú ostré hranice medzi možnými svetmi. Tragédiu Jaromíra Kopsa interpretujem ako výzvu k slobode, k znovunachádzaniu slobody, k obnovovaniu komunikácie ľudských sŕdc, k vášnivému úsiliu o oživovanie žijúceho a rozkladajúceho sa prostredia.